

שעות לעולם חוזרת!

„צופה“

נפילת אבני הדומינו

לפני שלוש שנים פרץ באזורנו משבר. העניינים נחרשו במהירות מסחררת, ונתדרדרו בסופו של דבר למלחמה — מלחמת ששת הימים. מלחמה זו הפתיעה את הכל; איש לא רצה בה, איש לא יום אותה. אף על פי כן, משפרץ המשבר, ממש כבמשחק הדומינו — משנפלה האבן הראשונה, החלו האבנים מתדרדרות ונפלות בזו אחר זו במהירות מסחררת, ודומה כי שום כוח בעולם לא יכול היה להתערב, לבלום ולעצור את השתלשלות המאורעות עד הגיעם לשיא — למלחמה.

יש עניין רב לבחון את פעולתם של הגורמים השונים שהשתתפו בתפולת מסחררת זו, חשוב מאוד להבין את אשר קרה, ולא לשם החקר ההיסטורי בלבד, אלא גם — ואולי אף במיוחד — כדי שניתן יהיה להגיע להבנה טובה יותר של דרכי-פעולתם האפשריים של אותם גורמים בעתיד, ולהעריכם.

בסדרת ההתפתחויות האומללות אשר הביאה למלחמת יוני 1967, נודע תפקיד מרכזי למדיניותה, למעשיה ולמחדליה של ברית-המועצות; כגורם יחיד, בין שאר גורמים, מילאה אולי מעצמה זו את התפקיד המכריע.

דומה כי אין חולקים על כך, שגם מוסקבה לא רצתה במלחמה; ובוודאי לא במלחמה כפי שנתפתחה, ובתוצאותיה כמות שהן.

המציאות באה וטפחה על פניהם של מנהיגי הקרמלין. כל המנסה לבחון את תרומתה של ברה"מ באותם ימים מכריעים, אינו יכול שלא לעמוד נדהם לנוכח „סרגדיית הסעויות“ של קברניטיה בכל שלב משלבי המשבר, עד כי כמעט אין לזקוף לזכותם גם צעד אחד נכון ושקול.

מטרות המדיניות הסובייטית במזרח התיכון

מדיניותה הבסיסית של ברה"מ במזרח התיכון סבה על צירן של שתי מגמות:

האחת — הגנה על המשטרים המקומיים, בני-טיפוחיה של מוסקבה. במסגרת המערכה הבין-גושית, דימו הרוסים כי המערב חותר לפגוע במשטרי המדינות ה„מהפכניות“ במזרח התיכון (מצרים, סוריה, עיראק ואלג'יריה). לפיכך סברו, כי תפקידם הוא לנסות לנטרל כל יוזמה וניסיון להפיל את המשטרים ה„מתקדמים“ במדינות אלה.

השניה — דריכות ונכונות לנצל כל פתח על-מנת להעמיק ולבסס את המאחו הסובייטי במדינות הקשורות לברה"מ במזרח התיכון, וכן להרחיב את מעגל השפעתה גם במדינות הקשורות למערב ממש, או הנוקטות עמדה ניטרלית פחות או יותר בין הגושים. בתחום זה נתרכזה שימת ליבה של מוסקבה דווקא בתימן ודרום-ערב. שם, כך דימתה, מצוי עקב-אכילס של המערב, ושם עיקר הסיכויים לזכות בהישגים קלים ומהירים.

מלחמה ערבית — ישראלית לא היתה רצויה לרוסים. חששם העיקרי היה, כמובן, שמא תידרדר מלחמה מעין זו אל מעבר לגבולות המזרח התיכון, ומעבר למערך סוגי הנשק והאמצעים המקומיים. וברור כי אין שום רווח אפשרי במזרח התיכון, העשוי להצדיק את ההסתכנות במלחמה בין-גושית.

אולם המלחמה במזרח-התיכון לא היתה רצויה גם משיקולים מקומיים גרידא:

○ קיומו של הסכסוך הערבי-ישראלי אינו מפריע לברה"מ. אדרבא, סכסוך זה משמש לה צינור עיקרי לעידוד השפעתה באזור ולהעמקת חדירתה לתוכו. המשבר המוגבל, המתמשך ללא קץ בצורת עוינות, תקריות וכוננות מזויינת, הוא המצב האידיאלי לדידה.

○ על-פי הערכתה של מוסקבה לא היה הצד הערבי מוכן למלחמה זו, שכן מן הצד האחד טרם הושג הליכוד הבין-ערבי הדרוש לשם עמידה במלחמה מעין זו (וליכוד כזה, לדעת מוסקבה, יושג רק כאשר יפול אחרון המאוזנים המערביים במזרח התיכון); ומן הצד האחר, חלק נכבד ממערך הכוחות המצריים עדיין היה מרותק לזירה התימנית, ובלעדיו בוודאי שלא ניתן היה להכריע את ישראל.

○ נראה היה כי מלחמה ערבית-ישראלית אינה עתידה להגיע לכלל הכרעה מהירה. „הישגיו“ של חיל-המשלוח המצרי בתימן בוודאי שלא נתנו מקום להערכה כזאת, ולפיכך ניתנת היתה שהות לגורמים הבין-לאומיים להתערב ולמנוע ניצחון צבאי ומדיני של הערבים. וכל כישלון כזה היה מתפרש, כמובן, ככישלון לייעוץ הסובייטי — בין המדיני ובין הטכני-צבאי — ולנשק הרוסי.

○ ולבסוף, היתה תמיד האפשרות — מבחינתה של ברה"מ — כי אם תיווצר סכנה חמורה לקיומה של ישראל, יתערבו כוחות הצי השישי שבים התיכון ויבואו לעזרתה, וברה"מ תוקע על-ידי הערבים על שהתירה לאמריקנים לפעול.

כיצד איפוא אירע מה שאירע? ברה"מ לא זו בלבד שלא עלה בידיה למנוע את המלחמה, אלא אף ניתן לזקוף במידה רבה לחובתה את ההידרדרות בשלביה השונים.

הטעויות שקדמו למשבר

לאמיתו של דבר טמון שורשם של מאורעות מאי—יוני 1967 זמן רב לפני כן, בהתפתחות הדברים בשנים שקדמו למלחמה. כבר באותה תקופה שגתה ברה"מ ארבע שגיאות חמורות, ואלה לא זו בלבד שהנחה במדיניותה במשך אותה תקופה, אלא אף השפיעו לא במעט על צעדיה בעצם ימי המשבר. ואלו הן:

- דימוי מעוות לגבי ישראל;
- אי הבנת משמעותן של פעולות-החבלה הערביות;
- אי הבנת מטרות התגובה של ישראל;
- טעות בסיסית בהערכת יחסי הכוחות באזור.

דימוי מעוות

הסובייטים כנראה לא השכילו מעולם להבין מהי ישראל, מהן מטרותיה ומה זיקתה למדינות המערב בכלל ולארה"ב בפרט. שבויים בידי מערכת הסיסמאות הקומוניסטיות אותן המציאו הם עצמם — של "קפיטליזם", "אימפריאליזם", "ריאקציה" וכיוצא באלה — לא הצליחו להבין את מניעיה של התנועה הלאומית הציונית, את משטרה של ישראל ואת מדיניותה. השמצותיה של ברה"מ כלפי ישראל מבחינתה של מוסקבה אינן תעמולה בלבד, ויש בהן השתכנועות-עצמית ואמונה בטענותיה אלה.

מבחינת תפישתם של הרוסים, אין לנוכחות של ישראל באזור טעם אחר, מלבד עצם היותה מכשיר בידי המדינות האימפריאליסטיות האמריקנית, ובסיס מדיני וצבאי המכוון לנגח את ברה"מ ולהכשיל את המדינות והמשטרים הקשורים בה. כל מעשה של ישראל והכרזה שלה מעולם לא נשקלו כעומדים בזכות עצמם. תמיד חיפשו הסובייטים — ואף לא התקשו "לגלות" — את המזימה האימפריאליסטית אשר מאחוריהם.

דימוי מעוות זה לגבי ישראל היה מעין מפתח למרבית השגיאות הבאות, שהיו בבחינת דברי פרשנות, על רקע תפישה בסיסית זו.

פעולות המחבלים

לזכותה של ברה"מ ייאמר כי בכל התקופה שקדמה למלחמת ששת הימים — השנתיים ומחצית-השנה שחלפו מאז פעולת "פת"ח" הראשונה בינואר 1965 עד יוני 1967 — נזהרה מוסקבה מאוד שלא להזדהות עם ארגוני הטרור ולא להביע תמיכה כלשהי בהם. ואולם, מלבד עניין זה, לא השכילו הסובייטים להבין, מן הצד האחד, מה לאמיתו של דבר רוצים ארגוני המחבלים, ומן הצד האחר, מדוע רגישה ישראל כל כך לפעולות-חבלה אלה.

על אף הנוק השולי בלבד שנגרם לישראל מפעולותיהם של ארגוני הטרור, נהגה ישראל להגיב בחריפות רבה על מעשיהם. דאגתה של ישראל היתה פונקציה של שטחה, עומק הטריטוריה שלה וגודל אוכלוסייתה. בגלל אלה לא יכלה ישראל להרשות לעצמה פעולות המחבלים, אפילו לא היו יותר מדקירות מחט דקה. את העובדה הפשוטה כי למדינה כישראל (בגבולות תש"ט) אין ספר, אין איזור רחוק מן המרכז — את זאת לא יכלה המנטליות של הסובייטים, בעלת השטח העצום, לתפוס. יתר על כן, אילו נאבקו המחבלים להשגת מטרה מוגבלת

כלשהי, אפשר היה לנסות לשכנע את ישראל להשלים ולוותר. אולם, כאשר מטרתם המוצהרת היתה להביא לחיסולה המוחלט של ישראל, אין פלא כי זו לא יכלה להשלים עם פעולותיהם, וסברה כי תיטיב לעשות אם תקדים להלום בהם שעה אחת קודם.

הסובייטים, שבויים בידי הסיסמאות של "מלחמת שחרור עממית", לא התעמקו לבחון את מהותה של מלחמת המחבלים בישראל, שבמקרה זה לא היתה כל עיקר מלחמת שחרור מבפנים, כי אם יובאה מן החוץ, וכללה אך ורק חדירות של כוחות-אויב מעבר לקוים, משטחי מדינות שעמן חתמה ישראל על הסכם שביתת-נשק. ומעניין, כי דווקא מצרים ה"מהפכנית" הטיבה להבין מכלל מדינות ערב האחרות את הסכנות שטומן מצב זה, ומיהרה לסכל כל התארגנות ופעילות מחבלים מתוך רצועת עזה שהיתה בשלטונה, וזאת על אף הפוטנציאל הגדול של כוח-אדם המצוי שם.

בדברי ההטפה של הסובייטים, אשר קראו לישראל לגלות התאפקות, היו הרבה בורות וחוסר-הבנה, אך אין ספק שהיתה בהם גם צביעות רבה. אותה מוסקבה שקראה לישראל להבליג על תקריות בגבולה, בטווח של 10 ק"מ מלבה של תל-אביב או מאות מטרים בלבד מבניין הכנסת בירושלים, מצאה לנכון להצהיר, כי אינה יכולה לעבור בשתיקה על מאורעות המת-רחשים בסמוך לגבולה הדרומי של ברה"מ, היינו בישראל, כ-2,500 קילומטרים ממוסקבה, וכ-1,100 קילומטרים מגבולה הקרוב ביותר בדרום...

מטרות התגובה הישראלית

לדידה של מוסקבה פעלה ישראל והגיבה מעל ומעבר לכל יחס לדרוש ולמותר באותן נסיבות. השיקול הישראלי לגבי אופי התגובה הנדרשת כלפי הטרור הערבי היה פשוט למדי:

- ישראל אינה יכולה להילחם בטרור על-ידי פעולות-טרור נגדיות, שכן, ראשית — אלה לא תפגענה במחבלים ולא תבאנה להרתעתם; ושנית — במלחמה חייב כל צד לבחור באמצעים ובנשק הנוחים לו, ולא להיגרר לאלה שמנסה האויב להכתיב לו.

- ישראל לא תוכל לחסום את גבולה הארוך והמפותל באמצע עים המוגבלים של צבאה הסדיר. יתר על כן, בישראל קיימת התנגדות פסיכולוגית להסתגרות בתוך גדריתיל של מחנה-ריכוז. לא כגטו גדור תשתלב ישראל באיזור.

- טרור אינו יכול להתמיד ולהתקיים אלא אם כן נהנה הוא מבסיס מוצק, אם נכונה הנחת-היסוד של ישראל, כלומר מדינות ערב אינן מוכנות למלחמה כוללת בה, ניתן להשפיע עליהן כי תפעלנה למניעת פעילותם של ארגוני המחבלים מתוך שטחן.

אולם לא כך פירשה מוסקבה את פעולותיה הצבאיות של ישראל. מבחינתה לא היה להן אלא הסבר אחד בלבד — קנוניה גדולה לה שותפות ואשינגטון וירושלים, ושמטרתה להביא לה-פלת המשטרים הפרו-סובייטיים שבאיזור בכלל, ומשטר הבעת' שבדמשק — בראש-זראשונה.

בעניין זה לא הועילו גם פעולותיה של ישראל כנגד ירדן "הקפיטליסטית". משקבעה מוסקבה את עמדתה בסוגיה זו, שוב לא יכלו עובדות כלשהן להפריכה.

הערכת מאזן הכוחות

על אף קיומן ופעילותן של הנציגויות הדיפלומטיות של מדינות הגוש המזרחי בישראל, ועל אף רשת-המודיעין המשוכללת של ברה"מ — טעו הרוסים טעות גסה ביותר בהערכת מאזן הכוחות הערבי-ישראלי, ובהערכת תוצאותיה האפשריות של התמודדות צבאית בין שני הצדדים.

כבר עשר שנים קודם לכן, בעת מבצע „קדש“, הופתעו הסובייטים ממהלך המאורעות; אולם אז ניתן היה להבין את הסיבות להפתעה זו. התעניינותם בישראל בכלל, ובעוצמתה הצבאית בפרט, היתה שולית ביותר, ואילו חדירתם לארצות ערב עדיין היתה בראשיתה, ולמעשה אך החלו רוכשים לעצמם דריסת-רגל במצרים.

לא כן ב-1967. בגלל כישלונם המודיעיני ב-1956 לא היו נכונים להשלים עם הפתעה נוספת, וריכוז מאמץ מודיעיני בלתי-מבוטל לעבר ישראל.

לעומת טעות זו בהערכה המודיעינית של ההנהגה הסובייטית, כדאי אולי להזכיר את הערכותיהם של חברי ועדת ראשי הזרועות של צבא ארצות-הברית. משך כל תקופת המשבר, משנשאלו לחוות דעתם בנדון, הביעו הללו ביטחון מוחלט בכושרו של צה"ל להביס את הצבאות הערביים תבוסה מוחצת.

ניתן להניח, כי להערכה הצבאית המוטעית של הסובייטים היה משקל כבד על צעדיהם בשבועות הקריטיים אשר קדמו למלחמת ששת הימים, ואפילו על התנהגותם בימים הראשונים של המלחמה עצמה. נראה כי סברו, שאל להם להיות מודאגים לגורל הצבאות והמדינות המצויים תחת חסותם. יתכן כי תיגרמנה אבדות, אך לא תיחכן הכרעה צבאית, ולא רק בשל יחסי הכוחות, אלא מכיוון שבכל מקרה לא תתאפשר מלחמה ממושכת. כמעט מייד צפויה התערבותם המדינית של הגורמים הבין-לאומיים, ולפיכך, בימים הספורים שבהם עלולים הקרבות להתנהל, ממילא לא יקרה דבר לכאן או לכאן.

עשרת ימי משבר

ריכוז טעויותיה של מוסקבה בתקופת המתחות והמשבר שבין 12 במאי ל-5 ביוני לא היה אלא פועל-יוצא של שגיאותיה הבסיסיות שמנינו לעיל. אף-על-פי-כן הגדילו הרוסים לעשות, ותרמו את תרומתם הסופית ב-5 הנקודות הבאות:

- יצירת הבהלה על אודות „ריכוז הכוחות“ הישראליים למתקפה על דמשק.
 - הטעות הבסיסית בהכרתה ובהבנתה של המנהיגות הערבית, וחשוב מזה — בתהליכי קבלת החלטותיה.
 - הותרת ספקות אצל הערבים באשר לעמדתה של ברה"מ, לגבי נכונותה להתערב בכוח צבאי לימין הערבים.
 - חוסר עירנות מספקת בעיקוב אחר מהלכים של ריכוז הכוחות הצבאיים ופריסתם, ותהליך ההידרדרות המסחררת במצב.
 - ואחרונה: טעות בסיסית נוספת, בהערכת המשמעות המכרעת של סגירת מיצרי טיראן לגבי ישראל.
- מבחינה מסוימת, נצטמצמה תקופת המשבר שלפני מלחמת

ששת הימים ל-10 ימים בלבד, מיום 12 במאי, המועד בו, כפי שפורסם, הודיעה ברה"מ לסורים על ריכוז הכוחות הישראליים בגבול, ועד 23 במאי — היום בו הכריזו המצרים על סגירת מיצרי טיראן בפני השיט הישראלי. מאותו יום איחרה ברה"מ למעשה את המועד, ושוב אי אפשר היה לעצור את ההידרדרות ולמנוע את המלחמה, שהרי אין איש משלה את עצמו, כי מוסקבה יכלה לכפות על מצרים לוותר מרצון על ה„הישג“ של סגירת המיצרים, ולהוסיף לשמור לעצמה מעמד-ככורה בקהיר.

ריכוז הכוחות בגבול הסורי

כל המחפש את הצעד הראשון, את המעשה שהביא בפועל להידרדרות אל המלחמה, יגיע מייד לאותה ידיעה „בדוקה ומהי-מנה“, כביכול לפיה ריכוז צה"ל את כוחותיו על גבולה הדרומי של סוריה, ומייד לאחר יום העצמאות של ישראל (שחל באותה שנה ב-15 במאי), עומד הוא לתקוף אותה, כדי להשתלט על דמשק ולמוטט את משטרה.

מרבית הפרסומים המנתחים את תקופת המשבר מציינים, כי ידיעה זו נולדה בדיווח רוסי לדמשק, שהסתמך על מקורות מהימנים, כביכול.

אם איננו מייחסים למוסקבה כוונה זדונית להביא לכלל משבר חמור באיזור, יש לשלול גם את הרעיון כאילו היתה הודעה-ידיעה זו פרי אמצאה מכוונת. מאידך גיסא יודעים אנו בבירור, כי לא היה כל ריכוז של כוח ישראלי, ובוודאי שלא היתה כל כוונה לצאת למתקפה כוללת על דמשק. כיצד אם כן, ניתן להסביר את מקור ההודעה הסובייטית?

באותה תקופה עדיין היתה ברה"מ מיוצגת בישראל על-ידי שגרירות, ויש להניח כי עמה מצוי היה גם המערך המלא של סוכני-הביון הסובייטים. קשה להאמין כי הללו „ראו“ במו עיניהם ריכוזים של צה"ל, ואכן, כזכור, הציע ראש הממשלה המנוח, לוי אשכול, לשגריר הסובייטי בישראל, דמיטרי צ'ובא-חין, לסייר בצפון ולהשתכנע בעצמו ממראה עיניו, כי אין כל איום צבאי על סוריה. דומה כי סירובו של צ'ובאחין להצעה זו לא הפתיע.

כאחת ההוכחות העקיפות לריכוז-הכוחות ההתקפי של צה"ל הביאה התעמולה הסובייטית ל„ראיה“ את מיעוט הכוחות שהשתתפו במצעד צה"ל ביום העצמאות בירושלים. להביא ראיה מעין זו, ימים ספורים בלבד לאחר שפרשת המצעד הצבאי בירושלים עוררה התרגשות בין-לאומית גדולה כל-כך (כזכור, הגישה ירדן תלונה למועצת הביטחון, כי ריכוז-הכוחות הישראלי בירושלים מהווה הפרה של הסכם שביתת-הנשק) — מעוררת תימהון רב, דומה כי יכולים אנו להעניק אשראי רב יותר למודיעין הרוסי.

וכך, מוסקבה לא ציפתה למתקפה הישראלית לעבר דמשק דווקא באמצע מאי; אולם היא העריכה כי השתלשלות העניינים תביא בהכרח, במקדם או במאוחר, להידרדרות לכך, ואותה חפצה למנוע בכל מחיר. עם כל אי-רצונה להתערב בכוח לטובת דמשק, לא יכלה גם להרשות לעצמה כי יוצר מצב, שדמשק מתמוטטת — והסובייטים אינם נוקפים אצבע להצלתה. מכאן נבע הצורך לנקוט בסדרת פעולות ולחצים דרמטיים לבליימת השתלשלות זו, שמנקודת-ראות סובייטית היתה בלתי-ימנעת:

על-ידי כך אולי קיוו הסובייטים לקדם את בנות-טיפוחיהם ולבססן. עוד בסוף מרס וראשית אפריל ערך אנדרי גרומיקו, שר-החוץ הסובייטי, ביקור-תפתע במצרים. שם, כנראה, לובנו קוי-המדיניות החדשים, לאור הערכת-מצב שנערכה במשותף. כך נולד הרעיון של „ריכוז הכוחות הישראלי בצפון“, על מנת להצדיק ולחייב התערבות צבאית מצרית, דווקא לפני פרוץ המשבר הבלתי-ימנע, ובכך להביא קץ למעגל-קסמים זה של חבלות ופעולות-תגמול העולות בלי הרף בחריפותן ובעוצמתן. נובע מכאן, אפוא, כי גם המנגנון הסובייטי שישב בישראל, ובראשו השגריר דימיטרי צ'ובאחין, פעל כחלק מן הסצנריו, אשר הוכן בקפדנות על-ידי המכונה הגדולה והמורכבת במוסד-קבה; ומובן שלא ניתן כלל להעלות על הדעת, כי סידור מעין זה אפשר ומותר לסתרו על-ידי עובדות מוגדרות.

אי הבנת אופיה של המנהיגות הערבית

מן האמור עולה, כי ברה"מ היא שעמדה מאחורי המשבר, והיא שעודדה את עבד אנ-נאצר לריכוז-הכוח ההפגנתי שלו בסיני. אלמלא שוחררה בכך הנצרה להשתלבות יצרים בלתי-מבוקרת של נשיא מצרים ושל עמו, ועמם של העולם הערבי כולו — יתכן כי אפשר היה, בדיעבד, לראות זאת כמהלך גאוני.

במקרה זה, מן הסתם היתה ישראל שוכחת את דאגותיה בקו הסורי, ורואה שוב את בעייתה העיקרית בגבול סיני (ממש כשם שאירע 7 שנים קודם לכן, כשריכוז המצרים מערך צבאי בקדמת סיני, לאחר פשיטת צה"ל בתואפיק אשר בדרום רמת הגולן). אך יתרה מזו: בעת עימות אשר כזה בין ריכוזי הצבא המצרי והצבא הישראלי משני עברי גבול סיני, סביר כי ניתן היה בנקל להרגיע גם את חמומי-המוח שבדמשק, ולהביא להפסקה, זמנית לפחות, בפעולות ההתגרות והחבלה כנגד ישראל.

אולם, כאמור, שוב טעתה מוסקבה טעות מרה. משהכריז עבד אנ-נאצר על ריכוז הכוח שלו, ועשה זאת במתכוון בליווי תופים וחוצרות, פתח מכסה של תיבת-פנדורה, ושוב לא שלט בהשתלשלות העניינים, כי אם המאורעות הם שהכתיבו לו את מהלכיו. קריאות-התגר שבאו מרדיו קהיר שילהבו את היצרים, דמיונם של המוני מצרים החל פורה, והללו הפכו להיות גורם היוצר לחץ נגדי על מנהיגיהם, ומשעבדם ליצרים שהם עצמם היו המפתח להם. תכונת-אופי זו של המנהיגים ושל עמי ערב לא השכיחה מוסקבה להעריך ולחזות מראש.

הבנת כוונותיה של מוסקבה

משגה אחר של הסובייטים התבטא בהצגה בלתי-בהירה של עמדתם במשבר, ובמיחוד — של מידת נכונותם להתערב, בכוח, לימין הערבים. איננו יודעים, כמובן, דברים ברורים ופסוקים בשאלה זו. עם זאת, מתוך כל אשר נתפרסם עד כה וכן מדבריהם של הקצינים המצרים שנפלו בשבי צה"ל וסיפרו על ההערכות שרווחו במצרים באותה תקופה, נראה כי הערבים פירשו את רמזיה של מוסקבה כלהלן:

● כי ברה"מ תתערב בכוח לימנם אם תיערך פעולה צבאית נגדם על-ידי המערב, בין אם בכוחותיו במישרין, בין אם לצדה של מתקפה ישראלית.

● במסגרת ההתחייבות הסובייטית לפיה „לא תוכל ברה"מ לשבת בחיבוק ידיים“, תהא מעצמה זו מוכנה להתערב לצדם אף נגד ישראל בלבד, אם תזכה זו להישגים.

● ברה"מ תפעיל איומים ולחצים בשלב מוקדם ביותר, וכך תמנע השגת תוצאות כלשהן בכוח הנשק.

כיום כבר מצויים אנו מעבר לספקות. בדיעבד — מוסקבה לא יצאה לפעולה נגד ישראל, אשר לחמה לבדה. האם היתה מתערבת לוא השתתפו גם כוחות מערביים לצד ישראל? תיקו. מכל מקום, בימים הראשונים של המערכה הצבאית לא היססה מוסקבה להצטרף אל המקהלה הערבית של האשמות בדבר השתתפות „אימפריאליסטית“ לימינה של ישראל, אך בלא שראתה חובה להתערב בפועל לעזרת בנות חסותה, ואף לא לאיים בכך.

אפילו התערבותה המדינית לסיכול התוצאות שהושגו בשדה-הקרב איחרה לבוא, ובאה לכלל ביטוי רק ביום השישי למערכה, בעת הקרבות בסוריה, כאשר נדמה היה כי שורר איום מסוכן על דמשק עצמה.

הטעיה זו לגבי כוונותיה של ברה"מ, ותקוות-השווא וההערכות האופטימיות של מנהיגי ערב בשאלה זו, עודדו במידה לא מבוטלת את מצרים להוסיף וללכת במסלול-ההרפתקאות המסוכן אליו נקלעה. כך, למשל, התבסס התכנון הצבאי המצרי על ניתוק הנגב הישראלי והשתלטות על אילת. יתכן, אומנם, כי הישראלים יתקדמו בקדמת סיני, יכבשו את רצועת עזה ואולי אף את אל-עריש; אך ההנחה היא, כי כאן תבוא התערבות סובייטית, אשר תעצור את מהלך המאורעות. המנהיגים המצרים סברו, כי תוצאה מעין זו — אילת לעומת קדמת סיני — כדאית וחיונית מבחינתם, וקלפיהם בעת המו"מ והימקות שיבואו יהיו בוודאי טובים ביותר במקרה זה.

תגובות איטיות נוכח ההידרדרות המהירה

ריכוז הכוח המצרי בסיני היה הצעד הראשון בתהליך ההידרדרות של המשבר. החל ב-14 במאי, הוא יום קבלת ההחלטה בממשלת מצרים, התפתחו המאורעות בקצב מהיר. מוסקבה היתה ערה לסכנה שבהשתלשלות המאורעות, אך לא עקבה אחריהם בשימת-לב קרובה די הצורך, וחמור מכל — לא הגיבה במהירות הדרושה על מנת להשפיע ולמנוע התפתחויות בלתי-רצויות לה.

כדאי להזכיר שני ציוני-דרך במרוץ-מכשולים זה:

● ראשית, התביעה המצרית ממפקד כוח-החירום של האו"מ להוציא את כוחותיו מגבול הרצועה וסיני ולסגרם במחנותיהם עד יעבור זעם. קשה להניח כי מוסקבה היתה מעוניינת בסי-ליקו של כוח-החירום, שהרי למעשה שימש כוח זה נצרת-ביטחון יחידה כמעט למניעת ההתפוצצות. אף-על-פי-כן לא זוהירה מוסקבה את קהיר מנקיטת צעד זה, ולא עשתה מאומה לריסונה.

● בהשתלשלות האומללה שהביאה לסילוק כוח-החירום, מילא המזכיר הכללי של האו"מ, אולי בניגוד לכוונתו המקורית, תפקיד מכריע. שוב החמיצה מוסקבה שעת-כושר להשפיע עליו בניסוח הודעתו ותשובתו למצרים, ובמיחוד — באשר לשיטת

ברה"מ בשלב הלחימה

כל עוד עמדה ברה"מ בהחלטתה שלא להתערב בתערבות צבאית פעילה לעזרת המדינות הערביות — לא יכלה להשפיע ולשנות את גורל המערכה הצבאית. התפקיד אותו נקראה מוסקבה למלא בימי הלחימה היה אחר, אף כי לא פחות חשוב: — ל"נגן" על המכונה הבין-לאומית, ועל מערכת הלחצים המדיניים. תפקידה היה לאפשר למערכה הצבאית להימשך ולהתארך, כל אימת שנראה לרוסים כי הכל מתנהל כשורה, ואולי יש אף סיכוי להישגים צבאיים של ממש לצבאות הערביים; ולעומת זאת — לפעול להפסקה מיידית בלחימה, משיסתבר כי נשקפת סכנה לבנות-טיפוחיה הערביות.

אין ספק כי מבחינת האינטרס הערבי והסובייטי גם יחד איחרה מוסקבה להתערב, וזאת — לא משום שלא יכלה לעשות יותר, או משום שלא יכלה לעשות קודם לכן. למעשה החלה ברה"מ ללחוץ כתלוף כ-36 שעות מתחילת הקרבות, שעה שגורל המערכה הצבאית הוכרע זה מכבר.

גורם ראשון שהשפיע על איחור חמור זה, היה, ללא ספק, טעותה הבסיסית של מוסקבה בהערכת יחסי-הכוחות ובהערכת יכולתו של צה"ל להנחית מהלומה לאויביו. לאחר הניסיון שנרכש ב-1956 בעת מבצע "קדש", ניתן היה לצפות כי טעות מעין זו בהערכה הרוסית לא תישנה. ואולם, כאמור, ניסיון "קדש" לא נקלט, וברה"מ האמינה במשך אחת-עשרה שנים לסיסמאות ולתעמולה שהיא עצמה הפריחה לגבי אותה מערכה: בעיניה של מוסקבה לא ניצח צה"ל ב-1956, ולא היתה זו אלא „ההתערבות האימפריאליסטית" שהכריעה...

גורם שני שהשפיע על האיחור הרוסי היה האמון שנתנו הסובייטים בהודעות ובדיווחים שנתקבלו מבירות ערב. מן המודיעין הסובייטי הפרוס בכל המזרח התיכון — ובאותה תקופה עדיין ישבו אנשיו גם בישראל — ומן היועצים והמומחים הסובייטים שבתוך צבאות ערב, ניתן היה לצפות כי יעבירו תמונה נאמנה על המתרחש בשדה-הקרב. מאידך גיסא ניתן היה גם לצפות, כי מוסקבה לא תאמין להודעות הכוזב והרהב של תחנות השידור הערביות. אף-על-פי-כן, נראה שזו היתה המציאות, ושוב נפלו הסובייטים קורבן למערכת-הדיווח הערבית המכשילה.

ולבסוף — אולי שוב בגלל היעדר ידיעות מהימנות — ספק אם היתה מוסקבה בטוחה במשך שעות יקרות, האין אמת בסיפור הערבי, לפיו פועלים „כוחות אימפריאליסטיים" יד ביד עם ישראל; לפיכך חששה אולי לנקוט צעד פזיז, שעלול היה להעמידה בסכנת הסתבכות צבאית עם ארה"ב, ומכך בוודאי שרצתה להימנע.

רק ביממה האחרונה של הקרבות, ביום השישי למלחמה, כאשר ניסתה ברה"מ להציל בכל מחיר את המשטר בדמשק, הוכיחה כי יכולה היא לפעול גם במהירות, להפעיל לחץ כביר על כל הגורמים, להשפיע איומים חריפים ביותר — וכך להשיג את הפסקת-האש. אף-על-פי-כן, אפילו בשלב האפיוודה הסורית נתפסו הסובייטים לכזבי דמשק, אשר הודיעה (מטעמיה שלה) כי קונייטרה כבר נפלה בידי צה"ל, וכי הכוחות האימפריאליסטיים עולים לעבר הבירה הסורית. מוסקבה האמינה לגירסה זו, ועל רקע זה אף נימקה אחר כך את ניתוק יחסיה הדיפלומטיים עם ישראל.

פרסומה הפומבי, המתגרה בעבד אנ-נאצר. לאחר מכן אף לא פעלו הסובייטים — באורח ישיר או עקיף — בזירת האר"מ, כדי להשאיר בכל זאת את כוח-החירום במקומו.

המחולל הסובייטי בעת סגירת המיצרים

מחדלי מוסקבה הגיעו לשיאם בנושא של סגירת מיצרי טיראן. לפי מרבית הסימנים התנגדה ברה"מ לסגירתם בידי עבד אנ-נאצר; אך אף-על-פי-כן לא עשתה דבר כדי למנעה. הרוסים צריכים היו להבין, כי מרגע שהחליטה מצרים על סילוקו של כוח-החירום מקו שביתת-הנשק בקטע שבין רפיח לאילת, יהיה השלב הטבעי הבא השתלטות מצרית על שארם אש-שיח' וחסיתת מיצרי שלמה בפני השיט הישראלי.* ברה"מ לא היתה ערה למשמעותו של צעד זה, ולא נקטה כל יוזמה כדי להזהיר את מצרים מפניו, הגם שעמד לרשותה זמן רב ביחס, שהרי מיום הוצאת כוח-החירום ועד לסגירת המיצרים חלפו 4—5 ימים.

היה זה חוסר-ערנות משווע למידת חיוניותו של המעבר במיצרים לגבי ישראל; שכן הסובייטים ראו בכך רק את החשיבות הכלכלית הישירה של תובלה ימית בים סוף, ואמרו לעצמם: כשם שעד 1956 הסתדרה ישראל במעבר חסום, לא יאונה לה רע אם תשוב ותמצא את המעבר חסום. אולם הם התעלמו מן היסוד הפסיכולוגי שבחסימה, שהרי משמעותה של סגירת המיצרים מחדש לא מוצתה בנוק הכלכלי שנגרם לישראל ובאבדן יוקרתה, אלא שבעצם פעל כאן גורם חשוב פי כמה, בעל משמעות חיונית ביותר לישראל: מרגע שבו הדגישה זו בעליל, כי סגירת המיצרים מחדש תחשב, מבחינתה, כ"קאזוס בלי", יהא בהשלמתה עם צעד חד-סיטרי מצד מצרים משום אבדן מוחלט של אלמנט-ההרתעה.

הסובייטים שגו גם בחוסר עירנות לתגובתה האפשרית של ארה"ב למקרה זה; שהרי זו התחייבה עוד ב-1957 (אמנם, על-ידי נשיא קודם) לקיום חופש השיט במיצרים, ורק בתנאי זה הסכימה ישראל לפנותם אז. מכאן נובע, כי מוסקבה התירה למצרים לגלוש במעשיה לכלל עימות חריף עם ואשינגטון, מבלי להזהירה.

אומנם יתכן כי היה כאן סיכון מחושב מצד הרוסים, בהנחה שהן ארה"ב והן ישראל, בת-טיפוחיה, לא יעזו להסתבך בצעדים צבאיים כתגובה על צעד זה. העובדה שלמחרת החר דעה המצרית על סגירת המיצרים הודיעה מוסקבה במפתיע על החזרתו של שגרירה בקהיר, מר דימיטרי פוצ'דאייב, ועל מינויו של שגריר חדש, דיפלומט מן השורה הראשונה, סרגיי וינוגרדוב, במקומו — מעידה כמדומה כי היה כאן פשוט כשלון של הדיפלומטיה הסובייטית.

כך או כך, ברה"מ החמיצה את ההזדמנויות שעדיין היו בידיה על מנת להתערב ולמנוע את המלחמה. מרגע סגירת המיצרים ב-23 במאי, ועד 5 ביוני, שוב לא יכלה לעשות כמעט דבר למניעת המלחמה.

* מעניין לציין כי אף עבד אנ-נאצר מנסה כיום לשכתב את ההיסטוריה בנקודה זו, ולטעון כי לא סילק כלל את כוח-החירום משארם אש-שיח' ולא התכוון כלל לחסום את השיט. נוח לו לשכוח את המאורעות הדרמטיים של 23 במאי, את גאווה המפורסם מאותו יום, ואת ה"כיבוש" המצרי המוצנח של האיזור, שקדם לנאום זה.

כתב-אשמה זה על מעשיה ומחדליה, ובעיקר על שיקוליה המוטעים של ברה"מ, אומר ללא ספק דרשני. מעצמת-ענק זו, על מערך-המודיעין הכביר שהיא פורסת על פני תבל כולה — כיצד מסבירים את כישלונה?

בלי להתיימר במומחיות-יתר לענייני ברה"מ, דומה כי ניתן להצביע על גורמים אחדים, אשר נצטרפו במקרה זה, והם שהביאו לתוצאה כפי שהיתה.

• לנו הישראלים, הפועלים בתוך מדינה קטנה בשטחה וב-אוכלוסייתה, וכנגד אויב שתחומיו מוגדרים וברורים לחלוטין, יקשה להציב עצמנו „בתוך נעליה“ של מעצמה עולמית, החייבת — מטבע הדברים — להקדיש מאמץ תכליתי ומפורז לכל מקום בעולם. לברה"מ יש לבטח מערכת קדימות ועדי-פיות במאמץ המודיעין שלה ובפיזורו לזירות השונות בעולם. קשה להניח כי לצבאות המזרח התיכון נודע, לפחות עד 1967, מקום מרכזי במערכת-קדימות זו. והתוצאה במקרה כזה היא בהכרח שטחיות מסויימת והכללות, הן באשר לידיעות עצמן, הן באשר להערכות הצבאיות והמדיניות שנעשו על-פיהן.

• פועל-יוצא אחר, שמקורו לבטח באותה גישה אוניברסלית, הוא חוסר היכולת להעריך יחסי כוחות אלא במושגים כמור-תיים-טכניים פשוטים. באמות-המידה המקובלות על ברה"מ בהשוואת יחסי-הכוחות הצבאיים בין מזרח למערב, אין מקום ומשקל לגורם האיכותי או לגורם האנושי. כאשר משוים דיבוייה אמריקנית או בריטית לרוסית או פולנית — יש משמר עות ומשקל רב לתקני הציוד והנשק, אך כמעט ואין דנים בעניינים כגון מוראל הלוחמים, רמת האימונים ואישיותו של מפקד העוצבה. אולם ביחסי הכוחות במזרח התיכון נודע לגור-מים אלה תפקיד-מפתח. יצויין, כי לא רק מוסקבה טועה בתחום זה — אף צבאות המערב נטו לגישה מעין זו ב-1956. כאשר תיכננו מטותיהן הצבאיים של בריטניה וצרפת את המבצע הצבאי נגד מצרים, והתיחסו אל הכוחות המצריים בקנה-מידה כמותי-מספרי בלבד.

• להגבלת חירות המחשבה והביטוי, המאפיינת את המשטר הקומוניסטי של ברה"מ, נודעת ללא ספק השפעה גם על מערך המודיעין הרוסי. קצין סובייטי המדווח לממונים עליו על מדינה כמו מצרים ועל משטרה, והמעריך את הצבא המצרי ואת כשירותו למלחמה — סביר להניח כי אינו מדקדק לומר את אשר הוא רואה וחושב. להיפך, סביר כי יעדיף במקרים רבים להעביר „למעלה“ את אשר רוצים לשמוע שם. על אחת כמה וכמה אם מגיעים הדיוחים מפיו של מומחה סובייטי הפועל בשטח או יועץ הנמצא במקום. שכן, כל מתיחת ביקורת על ידיו, עלולה להתפרש גם כאילו מודה המדווח בכישלון משימתו האישית.

• הוא הדין במידה רבה, בוודאי, גם בתחום הפוליטי. צ'ובאחין, מי שהיה שגריר מוסקבה בישראל, כמותו כשגריריה האחרים של ברה"מ בכירות מערביות או במדינות נייטרליות — חייב היה לדווח בקלישאות האידיאולוגיות המקובלות. כל ניסיון להסביר את מניעיה של הבירה אליה מוצב שגריר מעין זה, כל ניסיון להצגה אויביקטיבית של הדברים — עלול היה

להחשידו מייד בסטיה רעיונית קשה, על כל המשתמע מכך לגורלו האישי.

• השלכה אחרת שמקורה באופיו של המשטר הטוטליטארי הרוסי, הוא המיכניזם הקשוח והמסורבל של קבלת החלטות בדרגים השונים, להוציא, כמובן, הדרג העליון. משטר זה, המתאפיין בהיעדר סמכויות ועצמאות לדרגים הנמוכים, הוא משטר המדכא את הנכונות ליוזם לאלתר ולקבל אחריות. לתכונה זו היה, בוודאי, משקל רב בחוסר ההתערבות המדינית הסובייטית תוך שבעת הימים הקריטיים של המשבר (עד 22 במאי 1967), שבהם עדיין ניתן היה, אולי, לעצור את העגלה מלהידרדר לתהום.

• תוצאה אחרת שמקורה במשטר הקומוניסטי ובאופיו הריי-כוזי היא חוסר היכולת להבין קוי-אופי מסויימים בעולם הערבי, ובדרכי ההתנהגות של ההמונים והמנהיגים. מנהיגיה הקומוניסטים של מוסקבה, המנהלים את עמם ב„דמוקרטיה עממית“ המבטיחה תמיכה של 99.8% בהם ובמשטרם — הם לבטח האחרונים אשר יכירו באפשרות, כי השתלבות המונים עשויה להשפיע על מנהיגים, ולהכתוב להם את דרכי התנהגות-תם ואת החלטותיהם בשאלות מכריעות וגורליות, אולי בניגוד גמור לכוונותיהם של מנהיגים אלה ולאינטרסים שלהם, כפי שאירע במצרים.

ולבסוף, אל לנו לשכוח כי ברה"מ היא מעצמה עולמית, ולה גם אחריות עולמית. זוהי מעצמה החיה מזה קרוב ל-20 שנה בסימן „מאזן האימה“, והחייבת לכלכל כל צעד מצעדיה בזירות רבה, לבל תטעה ותסתבך במערכה בין-גושית, ממנה יצאו נפסדים כל הצדדים. אין ספק, כי הן בימי המשבר שקדמו לחימה והן תוך כדי ימי הקרבות, היה זה שיקול חשוב ביותר בין שיקוליה של מוסקבה. השימוש במכ-שיר הטלפון האדום בין הבית הלבן לקרמלין, באותם ימי משבר, מעיד על מידת החומרה שבה ראו כל הצדדים את התפתחות הדברים.

בעקבות ניתוח זה של מדיניותה, מעשיה ומחדליה, ובעיקר — טעויותיה של מוסקבה מימי מאי-יוני 1967, מעניין וחשוב היה לבחון גם שאלות אחרות — אילו מן התכונות הסובייטיות שבאו לכלל ביטוי במשבר דאז, באות לכלל ביטוי גם כיום במדיניותה ובהתנהגותה של מוסקבה במזרח התיכון, וכמובן — מהו הביטוי האפשרי לכך מחר ובעתיד, במיוחד לאור המעורבות הגוברת באזורנו. חשוב לבחון ולראות, אילו לקחים למדה מוסקבה מכישלונותיה, ומה עשתה או עשויה היא לעשות לתיקון הדברים, מבחינתה. אך שאלות אלה ראויות לדיון נפרד.

אף-על-פי-כן דומה, כי לקח אחד, כללי ופשוט, ניתן להסיק מכל מקום. בניסיון 1967 ובניתוח התנהגותה של מוסקבה באותה תקופה, יש כדי להסיר הרבה מן האשראי האפשרי שאנו מוכנים לתת למעצמה עולמית זו. לא כל מהלך ממהלכיה מחושב ושקול מראש, ובוודאי שאין היא פטורה מטעות ושגיאה. בבואנו לדון במדיניותה של ברה"מ לעתיד ובצעדיה האפשריים, מותר לנו להתיחס אליה בקצת פחות „כבדהר“ — אך במידה רבה מאוד של „חשדהר“ — שהרי טעות לעולם חוזרת...